

**МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
НАЦІОНАЛЬНИЙ ПЕДАГОГІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
імені М. П. ДРАГОМАНОВА**

СЛУБСЬКА Анна Ярославівна

УДК 291.14 : 261.7

**ГРОМАДЯНСЬКА РЕЛІГІЯ В УКРАЇНСЬКИХ РЕАЛІЯХ:
ФІЛОСОФСЬКО-РЕЛІГІЄЗНАВЧИЙ АНАЛІЗ**

Спеціальність 09.00.11 – релігієзнавство

АВТОРЕФЕРАТ
дисертації на здобуття наукового ступеня
кандидата філософських наук

Київ – 2017

Дисертацією є рукопис.

Роботу виконано на кафедрі культурології Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова Міністерства освіти і науки України.

Науковий керівник: доктор філософських наук, професор
БОГАЧЕВСЬКА Ірина Вікторівна,
Національний транспортний університет,
завідувач кафедри філософії та педагогіки

Офіційні опоненти: доктор філософських наук, професор
ФИЛИПОВИЧ Людмила Олександрівна,
Інститут філософії імені Г.С. Сковороди
НАН України, Відділення релігієзнавства,
завідувач відділу філософії та
історії релігії

кандидат філософських наук, доцент,
ТИТАРЕНКО Олексій Русланович,
Національна академія державного
управління при Президентові України,
доцент кафедри політичної аналітики і
прогнозування

Захист відбудеться 25 травня 2017 р. об 11:00 годині на засіданні спеціалізованої вченої ради Д 26.053.21 Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова за адресою: 01601, м. Київ, вул. Пирогова, 9.

З дисертацією можна ознайомитися у Науковій бібліотеці Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова за адресою: 01601, м. Київ, вул. Пирогова, 9.

Автореферат розісланий 25 квітня 2017 р.

Учений секретар
спеціалізованої вченої ради

І. Б. Остащук

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Актуальність теми дослідження. За двадцять п'ять років розвитку незалежної української держави сформувалася принципово відмінна від попередньої радянської модель державно-церковних відносин та її інституції. Україна стала поліконфесійною країною з демократичною законодавчою системою правових та державних гарантій свободи совісті й забезпечення однакових умов діяльності релігійних організацій, які відіграли значну роль у формуванні в нашій державі громадянського суспільства. Революція Гідності та події на Сході України стали поштовхом для формування принципово нових взаємин між суспільством, релігійними організаціями та державою. З'явилися всі підстави говорити про формування в Україні національної моделі громадянської релігії, феномен якої вимагає філософсько-релігієзнавчого аналізу в теоретичній площині.

Дослідження форм і виявів громадянської релігії в контексті сучасних українських реалій має суспільно-практичну актуальність, адже громадянська релігія перебирає на себе функції морального арбітра в складних процесах очищення державної влади та побудови нової України, інтегрованої в європейське співтовариство. Такий контекст чітко виявляє «точки напруги» у державно-суспільних відносинах і громадському житті й намагається їх вирішувати релігійними засобами, апелюючи до вищих моральних цінностей та духовних ідеалів українців як політичної нації. Ці процеси також потребують системного філософсько-релігієзнавчого аналізу.

В досліджуваний період в Україні сформовано державні структури, мережу науково-дослідних та аналітичних інституцій, які займаються проблемами суспільно-конфесійних взаємин; виникли громадські організації, що сприяють толерантизації міжконфесійних відносин, рівності релігій та свободи совісті. Громадянська релігія постала своєрідною «третьою силою», яка намагається стояти вище корпоративних інтересів кожної з означених структур, створити громадянську церкву, яка б долала всі світські та релігійні міжінституційні кордони задля вищої мети – об'єднання українського суспільства на шляху збереження суверенітету й територіальної цілісності країни та розбудови сучасної європейської держави. Причини, процес розгортання та тенденції розвитку цього суспільного процесу має стати предметом філософсько-релігієзнавчого аналізу.

Наявність історичних свідчень та законодавчих документів, соціологічних, політологічних і релігієзнавчих розвідок спорідненої тематики засвідчує можливість проведення комплексного філософсько-релігієзнавчого дослідження форм і виявів громадянської релігії у сучасній Україні на основі нових концептуально-теоретичних та науково-методологічних підходів, що сприятиме розробленню практичних рекомендацій для вирішення сучасних проблем релігійними інституціями та громадянським суспільством.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Дисертаційне дослідження здійснено у межах науково-дослідної роботи кафедри культурології факультету філософської освіти і науки Національного педагогічного університету імені М.П. Драгоманова за напрямом «Методологія і зміст викладання соціально-гуманітарних наук», що входить до Тематичного плану науково-дослідної роботи

Національного педагогічного університету імені М.П. Драгоманова за напрямом «Дослідження проблем гуманітарних наук», який був затверджений Вченою радою університету (протокол №5 від 29 січня 2009 року).

Мета дослідження полягає у комплексному дослідженні вияву, висвітлення організаційних форм, цілей, завдань і наслідків функціонування громадянської релігії в контексті реалій сучасної України після Революції Гідності, що дозволить концептуально переосмислити сучасну парадигму відносин між державою та громадянським суспільством у релігійній сфері.

Реалізація поставленої мети передбачає розв'язання наступних **дослідницьких завдань**:

- виявити недостатньо вивчені в науковій літературі аспекти досліджуваної проблеми, виокремити джерельну базу дослідження, розробити методологію філософсько-релігієзнавчого дослідження проявів громадської релігії в Україні як національно-державного феномену;
- визначити фактори та рушії формування в Україні періоду незалежності національної моделі громадянської релігії;
- проаналізувати українську модель громадянської релігії в контексті її взаємин із державною владою релігійними інституціями країни;
- розглянути основні ознаки громадянської релігії як складової громадянського суспільства;
- висвітлити етапи формування, головні атрибути, форми вираження та функції української моделі громадянської релігії;
- дослідити основні тенденції розвитку громадянської релігії в контексті постмайданних українських реалій.

Об'єктом дисертаційного дослідження є взаємини у тричленній структурі «держава – релігійні інституції – громадянське суспільство» в незалежній Україні.

Предметом дослідження – специфіка та тенденції розгортання української моделі громадянської релігії в контексті постмайданних реалій.

Теоретико-методологічні засади дослідження зумовлені його міждисциплінарним характером. Спектр і ракурс досліджуваних проблем на перетині предметних полів релігієзнавства та соціальної філософії, політології, новітньої історії України, соціології спонукав до застосування полідисциплінарної методології. Дослідження ґрунтується на парадигмальних принципах релігієзнавства, а саме: об'єктивності, історизму, світоглядного плюралізму та конфесійної незаангажованості, багатofакторності, системності, які уможливили простеження генези механізмів дії, виявів та тенденції розвитку громадянської релігії в Україні. Принципи детермінізму, взаємодії зовнішнього й внутрішнього, об'єктивного та суб'єктивного використано для аналізу діючої моделі громадянської релігії як феномену громадянського суспільства.

Застосовано широкий спектр історико-аналітичних (порівняльний, проблемно-хронологічний, ретроспективний, синхроністичний) і загальнонаукових аналітичних методів (системний, функціональний, логіко-аналітичний).

На рівні філософського узагальнення виявлено основоположні принципи соціокультурної феноменологізації громадянської релігії, її експлікації в українських реаліях.

З метою обґрунтування цілісного бачення розвитку відносин між державою, громадянським суспільством та релігійними інституціями під час Революції гідності та в постмайданний період було використано системно-діяльнісний підхід і метод факторного аналізу ситуації. До текстових масивів засобів масової інформації, документів релігійних організацій і державних актів був застосований метод контент-аналізу. Роль суспільного чинника у трансформації сучасної моделі відносин між державою, громадянським суспільством та релігійними інституціями вдалося визначити за допомогою антропологічного підходу. Міра співвідношення, ступінь використання методів нерелігійних дисциплін, зокрема, соціології, політології та семіотики культури, визначалися характером об'єкту, предмету й дослідницьких завдань праці та залучених джерел.

При конструюванні авторської концепції розвитку громадянської релігії в сучасній Україні враховано американський досвід та українську національну парадигму. Джерельний масив опрацьовано в сучасному культурно-антропологічному прочитанні.

Теоретико-методологічною основою дослідження є праці сучасних вітчизняних релігієзнавців, філософів, політологів, соціологів та істориків.

Наукова новизна одержаних результатів полягає в тому, що вперше у вітчизняному релігієзнавстві на основі комплексного аналізу широкого кола теоретичної літератури та документальних джерел, переважна більшість яких раніше не була об'єктом релігієзнавчого осмислення, здійснено цілісне дослідження розгортання феномену громадянської релігії в Україні у площині «державна – релігійні інституції – громадянське суспільство» та її виявів під час Помаранчевої революції та Революції Гідності. Це дозволило сформулювати узагальнені положення, які мають наукову новизну і виносяться на захист.

Уперше:

- визначено, що історично зумовленими факторами формування національної моделі громадянської релігії періоду незалежності є високий рівень релігійної толерантності суспільства та його поліконфесійність, відсутність домінуючої Церкви, високий рівень суспільної довіри до релігійних організацій на противагу до вкрай низької довіри державним інституціям. Його рушіями постали: демократична законодавча база державно-конфесійних взаємин, зокрема рівність всіх релігій перед законом; формування партнерських відносин між державою в особі державного органу у справах релігій, релігійними інституціями в особі ВРЦіРО та інших міжконфесійних об'єднань; входження релігійних організацій у соціальну структуру країни, зокрема через їх активну харитативну й благодійну діяльність;
- показано, що громадянська релігія є продуктом розвитку громадянського суспільства, невід'ємною складовою якого є релігійне поле країни; вона виникає внаслідок усвідомлення суспільством посередницької місії релігії між державою та суспільством; її авторитет базується на захисті та піклуванні про потреби

широких верств населення, принциповому дистанціюванні від владних структур та оцінці суспільно-політичних процесів із позицій надконфесійних релігійних моральних принципів;

- виділено етапи формування української моделі громадянської релігії, що включають в себе латентні періоди її розвитку та періоди відкритої її суспільної маніфестації, що збіглися в часі з Помаранчевою Революцією 2004 р. та Революцією Гідності 2013-14 рр.; з'ясовано, що головними її атрибутами є символічні форми сакралізації та легітимації суспільно-політичних трансформацій суспільства, скерованих на розбудову суверенної демократичної національної європейської держави; громадянська релігія є надконфесійною за своєю сутністю, побудованою на національній духовній традиції та історичній пам'яті формою суспільної свідомості українців, яка в кризові часи виконує функції національної мобілізації та суспільної консолідації з метою збереження національної державності;
- доведено, що українська модель громадянської релігії виконує щодо державної влади легітимуючу й сакралізуючу функції, якщо завдання громадянської релігії та державної влади співпадають; в іншому випадку, вона критикує владу з позиції духовного та морального авторитету, апелюючи до сакрального аксіологічного архетипу нації, і в контексті своїх завдань постає як своєрідна «совість нації», а коли владна політика суперечить меті існування громадянської релігії, остання делегітимізує владу, сакралізуючи новий символіко-аксіологічний дискурс та його політичні сили, здатні відповісти на виклики часу;
- з'ясовано, що громадянська релігія не тотожна жодній з інституціоналізованих релігійних конфесій України, хоча не виникає без наявності розвиненого релігійного поля країни, вона виявляється вищою за конфесійні й міжрелігійні перепони та оперує загальнорелігійними цінностями (Бог, добро, справедливість, жертвність, покаєння, спокута) як універсальними домінантами людського життя, перевіряючи інституціоналізовані релігійні організації на відповідність завданню мобілізації суспільства та збереження національної державності;
- обґрунтовано, що основними тенденціями розвитку громадянської релігії в контексті постмайданних українських реалій мілітаризованого громадянського суспільства є поступовий її вихід з активного стану відповідно до зниження політичної напруги в суспільстві, розгортання її функціонування в напрямку сакралізації міжконфесійного військового капеланства, волонтерської допомоги АТО й опіки над сім'ями загиблих, постраждалих внаслідок анексії Криму та діяльності терористичних ДНР та ЛНР, а також тимчасово переміщеними особами; прогнозується стабілізація форм і обсягів присутності громадянської релігії в суспільній свідомості з закінченням транзиту України в напрямі сталого економічного розвитку та незворотності демократичних перетворень держави.

Уточнено:

- роль громадянської релігії у процесах трансформації концептуального дискурсу символізації політичної реальності України, зокрема в процесі декомунізації суспільної свідомості;

- стан і ступінь вивчення теми у контексті компаративного переосмислення напрацювань вітчизняних та зарубіжних фахівців щодо феномену громадянської релігії в релігієзнавчій площині, методологічні релігієзнавчі підходи до її дослідження; класифікацію джерельного комплексу, теоретичну базу дослідження форм взаємовідносин між церквою, державою та громадянським суспільством у незалежній Україні.

Набуло подальшого розвитку

- розуміння тенденцій зміни моделі державно-конфесійно-суспільних відносин у контексті маніфестації громадянської релігії як потужного фактору їх удосконалення в руслі демократизації та поглиблення партнерства.

Теоретичне значення дослідження полягає у розширенні дослідницького поля релігієзнавчої науки шляхом поглиблення розуміння природи, сутності та змісту феномену громадянської релігії в новітніх українських реаліях. Методологія дисертаційної роботи, основні її положення та висновки можуть стати теоретичною основою для подальших філософсько-релігієзнавчих досліджень процесів розгортання громадянської релігії в Україні, зокрема при побудові її моделей і концепцій розвитку.

Практичне значення дослідження. Отримані узагальнення можуть бути врахованими у процесі реформування релігійного життя в українському суспільстві, зокрема під час оновлення законодавства про свободу совісті й діяльність релігійних організацій; держслужбовцями в процесі регулювання та регламентування державно-церковних відносин і стосунків між державою та громадянським суспільством у релігійній сфері; церковними та громадськими діячами з метою попередження міжконфесійних конфліктів та забезпечення релігійного миру у державі тощо. Доцільним буде використання матеріалів дослідження в навчальному процесі у викладанні вузівських курсів з релігієзнавства, новітньої історії України, політології, соціології тощо.

Особистий внесок здобувача. Вирішення комплексу поставлених мети і завдань, оформлення їх відповідно до положень та висновків здійснено автором самостійно (без співавторів) і відповідає основному змісту дисертації, а також поданим публікаціям. Використані в дисертації ідеї, положення чи гіпотези інших авторів мають відповідні посилання і використані лише для підкріплення ідей здобувача.

Апробація результатів дисертації. Основні положення і висновки наукового дослідження були використані для підготовки доповідей і повідомлень на наступних наукових конференціях: Міжнародна науково-практична конференція «Міжетнічні та міжконфесійні відносини в контексті сучасних суспільних трансформацій» (Чернівці, 2010), Міжнародна науково-практична інтернет-конференція «Духовно-культурний чинник у зміцненні сім'ї та інтеграції суспільства» (Чернівці, 2011), Всеукраїнська науково-практична конференція «Державно-конфесійні відносини в Україні: сучасний стан та тенденції розвитку» (Київ, 2012), Міжнародна науково-практична Інтернет-конференція «Соціокультурні виміри релігійних процесів в українському суспільстві» (Чернівці, 2013), Міжнародна наукова конференція «Тенденції та перспективи сучасних геополітичних та релігійних процесів: теорія і

практика» (Севастополь-Симферополь, 2013), Міжнародна науково-практична інтернет-конференція «Церква і держава: форми взаємодії в умовах трансформації українського суспільства» (Чернівці, 2014); Міжнародна науково-практична конференція «Філософія, релігія та культура у глобалізованому світі» (м. Житомир, 2015), Міжнародна науково-практична конференція «Міжконфесійні конфлікти у транскордонних регіонах: історична ретроспектива та виклика сучасності» (Чернівці, 2016), Міжнародна наукова конференція «Суспільство, держава і церква у спектрі міждисциплінарних досліджень» (Хмельницький, 2016), Міжнародна наукова конференція «Релігійна свобода» (Київ, 2016).

Публікації. За результатами дисертаційного дослідження опубліковано 11 наукових праць (із них 4 – в українських фахових виданнях, 1 – в іноземному періодичному виданні, 2 – в українських фахових виданнях з інших галузей науки).

Структура й обсяг дисертації обумовлена поставленою метою і завданнями. Відповідно до цього робота складається зі вступу, трьох розділів, висновків, списку використаних джерел (345 позицій) та додатків. Кожен розділ роботи має проміжні висновки. Обсяг основного тексту роботи – 178 сторінок.

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ ДИСЕРТАЦІЇ

У **Вступі** обґрунтовано актуальність теми, визначено мету, завдання, об'єкт, предмет, розкрито наукову новизну дослідження, його теоретичне та практичне значення, подано інформацію про апробацію результатів дослідження і структуру дисертації.

У першому розділі **«Громадянська релігія як предмет наукової рефлексії»** проаналізовано стан розробки дисертаційної проблематики в теологічній та науковій літературі, виокремлено джерельну базу й обґрунтовано авторську методологію дослідження.

У підрозділі **1.1 «Стан наукової розробки проблеми»** зроблено огляд основних етапів її дослідження у вітчизняній релігієзнавчій науці, оскільки виникнення громадянської релігії в Україні є не спонтанним явищем, а наслідком тривалих процесів формування суспільно-державно-церковних взаємин у незалежній Україні,

Виходячи з проблемно-хронологічного принципу, виокремлено кілька груп релігієзнавчих досліджень відносин суспільства держави та релігійних інституцій, які дозволили побачити передумови й чинники формування громадянської релігії в Україні. Проаналізовано проблемні поля філософських, релігієзнавчих, правових, соціологічних, політологічних досліджень розвитку взаємин держави, релігійних організацій та громадянського суспільства в часи незалежності України, розглянуто й здійснено порівняння основних наукових підходів до колізій державно-церковних відносин, формування законодавчої бази щодо забезпечення реалізації прав і свобод у релігійній сфері. В окремі блоки виділено історико-релігієзнавчі, політологічні та соціологічні дослідження суміжної проблематики, які дозволили всебічно розглянути процеси формування громадянської релігії в незалежній Україні в контексті відносин суспільства, держави та релігійних інституцій.

Перша група – узагальнюючі комплексні дослідження історичного і релігієзнавчого характеру, в яких розвиток національних релігійних процесів та інституцій викладається в контексті української філософської, етичної, політичної,

культурологічної думки. До другої групи зараховано монографії та статті, що безпосередньо розглядають взаємини держави і релігійних організацій в Україні в 1991–2016-х роках. Третю групу становлять дослідження окремих аспектів церковно-релігійного життя, міжконфесійних відносин (міжконфесійних конфліктів та історії окремих конфесій, проблем реституції церковного майна, військового капеланства, світської та релігійної освіти тощо). До четвертої групи увійшли дисертаційні дослідження спорідненої проблематики. Зарубіжні розвідки виокремлено в п'яту групу, яка розкриває процеси формування, специфіку функціонування та характерні риси громадянської релігії в інших країнах світу, зокрема в США та Росії. Свідоме використання під час написання дисертаційного дослідження російських наукових і публіцистичних джерел, зважаючи на їх ідеологічний антагонізм та заангажованість, уможливило усвідомлення принципової різниці російської та української моделей взаємин держави, суспільства та релігійних інституцій, поглибити розуміння геополітичних реалій, в яких розгортається українська модель громадянської релігії. Найрепрезентативнішими в цьому корпусі джерел є американські дослідження, представлені як роботами філософів, соціологів та політологів, так і доробком релігійних діячів, здебільшого протестантських конфесій.

В окрему групу джерел виділено роботи вітчизняних науковців і дослідників з пострадянських країн, присвячені безпосередньо проблемам громадянського суспільства та громадянської релігії. Для вироблення авторського розуміння української національної специфіки громадянської релігії та її потенціалу в контексті семіотики політичного дискурсу значний інтерес становили праці з соціальної історії та психоісторії.

Враховувався соціологічний аналіз релігійних явищ класиків зарубіжної соціології Т. Парсонса, Р. Мертон, Е. Дюркгейма, Г. Лебона, Г. Тарда, П. Сорокіна та ін., оскільки на основі їхніх теоретичних концепцій побудовано більшість концептуальних розробок щодо феномену громадянської релігії в країнах світу.

Виявлено ґрунтовно розроблене проблемне поле державно-церковних взаємин, питань свободи совісті, суспільно-релігійних відносин, зокрема ролі релігієзнавчого фактору в розбудові громадянського суспільства, констатовано недостатню дослідженість феномену громадянської релігії.

У підрозділі 1.2 «Джерельна база та методологія дослідження взаємин інституцій громадянського суспільства держави та церкви», зважаючи на наявність широкого кола джерел, що мають неоднакову наукову цінність, виокремлено наступні групи джерел:

- нормативні акти, серед яких виділяємо закони України та міжнародні правові документи, підзаконні акти, укази, доручення та послання Президента України тощо;
- декларації та документи релігійних організацій, що діють в Україні;
- статутні документи й установчі положення, прес-релізи, звітність громадських організацій, створених релігійними конфесіями, державними інституціями, науково-дослідними установами, міжнародними правозахисними організаціями в релігійній сфері;
- конкретно-соціологічні дослідження й опитування різного рівня;
- науково-популярні та інформаційно-аналітичні періодичні й інтернет-видання авторитетних громадських і релігійних організацій;
- інформаційні повідомлення ЗМІ, документальні свідчення очевидців та учасників подій, аналітичні й експертні матеріали на їх основі.

Враховуючи обмежені можливості використання методів екстраполяції на український ґрунт теоретичних узагальнень, зроблених щодо аналогічних явищ у інших країнах, у дисертації широко використано матеріали безпосередніх спостережень подій Революції Гідності. Основою дисертаційної роботи є методолого-релігієзнавче узагальнення фактів релігійного життя в сучасній Україні, інформаційні факти і факти-джерела.

Зроблено опис інструментарію (методів, процедур встановлення релігієзнавчого знання), а також аналіз понятійно-категоріального апарату дослідження, дефініцій його базових понять: «церква», «державно-конфесійні взаємини», «громадянське суспільство», «громадянська релігія», «громадянська церква» тощо.

Теоретичні узагальнення дисертації стосуються, здебільшого, ходу та тенденцій розвитку української моделі громадянської релігії, що розуміється як сталі напрямки розгортання позаконфесійних структур громадянського суспільства в релігійній сфері, міжрелігійних організацій, базових принципів і форм суспільно-державно-конфесійних взаємин, які утворюють сукупність явищ, визначених як громадянська релігія, кожне з яких зумовлено рядом подій, часовими й просторовими межами, етно-психологічною національною автентикою та суспільно-політичним контекстом.

Дослідження виявів громадянської релігії в незалежній Україні передбачало наступні етапи:

- фіксацію наявного фактичного матеріалу у хронологічній послідовності й викладення їх в узагальненому вигляді з застосуванням спеціальних методів (контент аналіз ЗМІ, текстологічний, джерелознавчий, історіографічний);
- виявлення фактів більш високого рівня – спільних ознак процесів виникнення й формування нових символів, ритуалів та інституційних форм громадянської релігії в сфері взаємин громадянського суспільства з державою й інституалізованими релігійними організаціями, типологізацію цих явищ із застосуванням історико-генетичного (ретроспективного), проблемно-хронологічного й аналітико-типологічного методів;
- вихід на закономірності формування, розвитку й інституційних виявів громадянської релігії в контексті реалій сучасної України, задля побудови моделі громадянської релігії українського зразка, порівняння її з моделями громадянської релігії інших країн, що уможливорює подальше моделювання її розвитку з застосуванням принципу актуалізму як методологічної основи дослідження.

Проблема філософсько-релігієзнавчого аналізу громадянської релігії в контексті реалій сучасної України виявилася багатоваріантною, поліаспектною, перспективною для подальшого релігієзнавчого дослідження.

У підрозділі 1.3 **«Моделі, форми та вияви громадянської релігії як суспільного феномену»** розглянуто історію поняття «громадянська релігія», його становлення в науці, принципи класифікації, моделі та форми громадянської релігії в теоретико-концептуальному вимірі.

Показано, що, незважаючи на виникнення поняття громадянська релігія ще в античній філософії, ґрунтовні розробки М. Вебера та Е. Дюркгейма, пріоритет щодо введення в суспільні науки поняття «громадянська релігія» належить американським соціологам релігії, концепції яких докладно аналізуються як з точки зору їх послідовників, так і противників. Розглянута концепція громадянської релігії

США Р. Белли, зокрема її релігійно-символічні функції. Виокремлено конкретні символи, в яких реалізується аксіоматика громадянської релігії.

Оскільки поняття «громадянська релігія» є в релігієзнавстві дискусійним та досить розпливчастим, порівнюються дефініції поняття «громадянська релігія» у наукових та богословських джерелах різних країн.

Аналіз визначення громадянської релігії в російських джерелах, де її називають «квазірелігійними переконаннями», виявив різкий контраст із визначеннями англомовних дослідників і їхнім сприйняттям феномену громадянської релігії та її суспільної ролі. Водночас, коли йдеться про російську модель громадянської релігії, оцінки російських авторів виявляються позитивними, а термін не викликає негативного ставлення.

Наголошується, що дослідження, спираючись на вироблену в американській соціології релігії традицію розуміння громадянської релігії та методологію її аналізу, доводить, що громадянська релігія в Україні розвивається за схожою на американську моделлю й духовно консолідує релігійні організації, державу і громадянське суспільство.

Другий розділ дисертації **«Громадянська релігія як суспільний феномен»** присвячено аналізу специфіки формування та колізій державно-церковних відносин, виявленню форм і напрямків суспільної діяльності інституціалізованих релігійних організацій у контексті формування українського громадянського суспільства як фундаментальних чинників формування української моделі громадянської релігії.

У підрозділі 2.1 **«Пострадянські колізії державно-церковних відносин як фундамент громадянської релігії»** розкрито трансформації державно-церковних відносин у незалежній Україні як фундаменту формування громадянської релігії, зокрема демонтаж радянської державної політики щодо релігії, створення демократичної законодавчої бази державно-конфесійних відносин та державного органу у справах релігійних організацій, формування пріоритетів державної політики щодо релігійних організацій в Україні.

Доводиться, що найпринциповішим здобутком держави в роки незалежності стало демократичне правове регулювання відносин у сфері релігії, яке заклало правовий фундамент громадянської релігії.

Проаналізовано фактори, що негативно впливали на розвиток державно-церковних взаємин аж до Революції Гідності:

- значна заполітизованість влади і церкви;
- відсутність консолідованої концепції державно-церковної політики;
- переобтяженість свідомості громадян традиціями радянського періоду, коли центр східного православ'я пов'язувався лише з Москвою;
- брак єдиних підходів до розв'язання церковних проблем як з боку влади, так і інших політичних суб'єктів тощо.

Показано, що всі конфліктні моменти в державно-конфесійних та міжконфесійних взаєминах в Україні мають «радянське коріння» і закладалися в перші роки незалежності. Зокрема, потрібен був довгий час, щоб державна влада та суспільство усвідомили, що реалізація ідеї православної автокефалії можлива лише після внутрішньої «українізації» церкви; підвищення національної свідомості як з боку церковних ієрархів, духовенства, так і мирян; уникнення прямого адміністративного тиску на духовенство у стилі політичної доцільності. Ці умови складаються лише після Революції Гідності й потужним їхнім промотором постає саме громадянська релігія.

Проаналізовані принципові ознаки сучасної української моделі державно-церковних взаємин як моделі «симбіотично-партнерського» типу, в основу якої покладено політичні аспекти взаємодії держави і церкви, та конструктивну роль державного органу в справах релігій, що уможливили появу в Україні громадянської релігії. Показано поділ сфер співробітництва конфесій та держави, повної відповідальності держави й суто релігійного життя, куди держава не втручається.

Виокремлено особливості розвитку державно-конфесійних відносин в Україні, що дозволили громадянській релігії проявитися під час Революції Гідності як дієвій соціальної силі:

- полірелігійність і поліконфесійність, етно- та віротерпимість народу України, його толерантність і доброзичливість;
- нетотожність конфесійної і національної ідентичності;
- утверджену історичним досвідом (зокрема й через репресії та взаємонедовіру) дистанційованість церкви і державної влади;
- послідовно розбудовану в роки незалежності на демократичній законодавчій базі свободи релігії, віросповідання, віровизнання та совісті;
- відсутність державної церкви як ідеологічної інституції, що на замовлення влади формувала б уніфіковану суспільну свідомість.

У підрозділі 2.2 *«Релігійний чинник у формуванні громадянського суспільства в Україні»* доведено, що фундаментальним фактором виникнення в Україні громадянської релігії в полірелігійному і поліконфесійному суспільстві є громадянське суспільство, невід'ємною складовою якого виступає інституалізована релігійна система, оскільки розвиток конфесійної мережі, розширення віросповідного спектру, зростання суспільного авторитету релігії в незалежній Україні проходив в умовах становлення громадянського суспільства. Релігійні ідеї прямо чи опосередковано підготували в Україні світоглядно-культурний ґрунт для формування автентичного громадянського суспільства, оскільки в історії неодноразово були кризові періоди, коли релігія ставала засобом світоглядно-аксіологічного самоусвідомлення та соціально-політичної мобілізації народу, а релігійні ідеали й гасла консолідували націю. Саме тому, за даними соціологічних опитувань, церква традиційно має найвищий рівень довіри громадян.

Підкреслено, що в реаліях сьогодення інституалізовані релігійні організації не можуть гарантувати собі стабільне місце в системі суспільних відносин: їх статус змінюється в контексті сакралізації та секуляризації. Роль релігії у процесі становлення громадянського суспільства в Україні є неоднозначною: релігія як одна з форм суспільної свідомості й ідеологічна система виконує функцію сакрального обґрунтування та підтримки цінностей суспільства, які впливають на політичну діяльність. Релігія є фактором політичної соціалізації особистості. Водночас, оскільки більшість релігійних організацій допускає активну участь віруючих у суспільно-політичному житті й є суспільними інституціями з міцними вертикальними ієрархічними зв'язками, високим рівнем відповідності загальнолюдським цінностям, ефективними механізмами впливу на суспільну свідомість та засобами регуляції соціальної поведінки, їх використовують для ідеологічного оформлення та сакральної легітимізації політичних інтересів і організацій.

Доведено, що роль релігійних організацій у формуванні українського громадянського суспільства була не завжди позитивною. Надмірне проникнення церкви у політику призвело до відсутності чітких соціальних програм у окремих

конфесій, загострює необхідність вироблення ними чітких соціальних доктрин. Негативно впливає на громадянське суспільство міжконфесійна боротьба, особливо у православному середовищі, поглиблюючи соціально-політичні, етно-конфесійні й соціокультурні суперечності українського суспільства.

Проаналізовано діяльність міжрелігійних і міжконфесійних громадянських організацій, які стали специфічним виявом громадянського суспільства країни, оскільки полірелігійність і багатоконфесійність України є фактом, який виявився позитивним для формування громадянської релігії багато в чому завдяки їм. Зокрема, діяльність Всеукраїнської Ради Церков і релігійних організацій (ВРЦіРО) є успішним прикладом самоорганізації та об'єднання зусиль релігійних організацій як інститутів громадянського суспільства у побудові діалогу з державою і суспільством.

Розглянуто співпрацю релігійних інституцій як найвпливовішого сегменту громадянського суспільства України із світською системою освіти та виховання, душпастирську роботу в армії і силових структурах, співробітництво з існуючою у державі системою соціального захисту, волонтерську роботу та розвиток інших аспектів соціального служіння тощо.

Доведено, що інституалізована релігія в Україні традиційно спирається у своєму функціонуванні не на державно-владний апарат, а на народ.

Третій розділ **«Українська модель громадянської релігії»** присвячено аналізу конкретних форм і виявів громадянської релігії в Україні.

У підрозділі 3.1 **«Етапи формування та вияви громадянської релігії в Україні»** релігійний транзит країни умовно поділено на 6 етапів, відповідно до зміни суспільних когнітивних схем і символічних матриць. Докладно розглянуто релігійний фактор Помаранчевої революції та Революції Гідності, оскільки саме в ці періоди повною мірою проявилися компоненти суспільної свідомості українців, визначені терміном «громадянська релігія».

Показано, що на помаранчевому Майдані 2004 р. вперше в історії незалежної України релігійний фактор виявився як *soft power* (м'яка сила), використовувати яку в своїх інтересах намагалися політики обох таборів. Для громадянської релігії *soft power* – це духовна традиція й сакральна культура, сакральна символіка, моральний авторитет і духовні цінності. «М'яка влада» громадянської релігії змінює суспільну свідомість за допомогою інформації, знань і культури. По-перше, впливаючи на підсвідомість, її знакові системи продукують прості (архаїчні) генералізовані емоції, які пригнічують або збуджують вольові дії, формують настрої мас. По-друге, знакові системи громадянської релігії актуалізують соціальний досвід (особистий, родовий, етнічний, конфесійний, національний) і спонукають людину до самоідентифікації, вибору, вчинку. Надконфесійна символіка громадянської релігії стає розпізнавальним знаком (жовто-блакитні стрічки, заклики «Слава Україні» - Героям Слава!)), що позначає соратників і виявляє супротивників, консолідує суспільство в просторі й часі.

За допомогою фрейм-аналізу проаналізовано релігійно-політичні символи Майдану 2004 р. Розкрито причини того, чому в суспільстві не відбулося універсальної сакралізації Майдану 2004 р. Наголошується, що Помаранчева революція експлікувала ті процеси трансформації суспільної свідомості, які повільно та приховано відбувалися в Україні з 19991 р. і виявлялися імпліцитно в національно орієнтованому релігійному дискурсі. Революційні події вивели їх на

якісно інший рівень. І навіть прихід до влади В. Януковича не загальмував, а навіть прискорив зміни свідомості українців.

Виявлена символічна матриця української громадянської релігії, яка своїм ядром (головним системоутворюючим компонентом) підтримує нові суспільні стереотипи, що витісняють з суспільної свідомості пострадянські міфи. За відсутності загальнонаціональної соціокультурної матриці, коли населення західних регіонів країни вимушено долати радянську «культурну травму суспільства» (за К. Еріксоном), а населення східних регіонів, навпаки, – долати «суспільну культурну травму» розпаду СРСР та поразки на Помаранчевому Майдані, громадянська релігія виявилася консолідуючою силою, здатною запропонувати спільний сакральний легітимований ідеал української політичної нації.

З'ясовано, що символічний аксіоматичний комплекс української моделі громадянської релігії включає декілька як ідеальних, так і матеріальних елементів:

- мовний (основою національної концептосфери є державна мова; сакральні тексти – Конституція України, Декларація про державний суверенітет України; особлива публічна політична риторика («З нами Бог і Україна», «Боріться - і поборете, нам Бог помагає»), яка використовується в промовах президентів, їх зверненнях до народу, публічних виступах політичних лідерів);
- онтологічний (понятійна символіка: «Вільна Україна», «Своя, Богом дана земля», «Воля або Смерть», «Євромайдан», «Небесна Сотня» тощо); національний архетип актуалізується по-новому; національна ідея та державотворчий проект отримують чіткіші обриси за рахунок набуття рис європейської моделі);
- історико-наративний (український історичний міф підлягає перегляду, відбувається остаточна його декомунізація; героїчний пантеон зазнає переформатування, виділяється особлива група людей, які є символами національної культури: борці за Незалежність (С. Бандера, Р. Шухевич та воїни УПА тощо), громадські діячі (П. Орлик, кирило-мефодіївці), письменники (Т. Шевченко, І. Франко, Л. Українка тощо) та державні діячі (І. Мазепа, М. Грушевський тощо) минулого та сьогодення (герої Небесної сотні, Н. Савченко, «кіборги», й інші герої АТО));
- дискурсно-комунікативний (поведінковий компонент: зміни українського святкового календаря та форми урочистої обрядової символіки; візуальний компонент: широке використання асоціативних образів, як-от: жовто-блакитні полотна, дівчина у вінку з квітів, воїн-визволитель тощо);
- предметно-матеріальний (актуалізуються український прапор, тризуб, посада президента тощо, національні символи тотемного походження (сонце, укроп, мак, серце) та символи-фетиші, контекстуалізовані як національні святині, скажімо, фізико-географічні об'єкти (Майдан Незалежності, вулиця Грушевського, алея Небесної сотні) та витвори мистецтва й архітектури (меморіали Небесній Сотні).

У підрозділі 3.2 «*Форми та місія громадянської релігії після Євромайдану*» визначено, що ідеологічна основа української моделі громадянської релігії після Революції Гідності складається з наступних тез:

- існує Бог;
- Його волею українці живуть на своїй землі й здобули Незалежність;
- у боротьбі за Незалежність (територіальну цілісність та суверенітет), Бог на боці українців, Він зберігає Україну для українців;

- Божою волею українці переможуть і побудують сильну, незалежну, заможну європейську державу;
- нація – головне джерело самоідентифікації для українців як у політичному, так і в духовному сенсі.

Доводиться, що громадянська релігія в цьому сегменті громадянського суспільства значно випередила інституалізовану релігійність, оскільки стоїть над конфесійним та релігійними розбіжностями, позиціонуючись як «совість політичної нації». Такий стан речей примушує інституалізовані релігійні організації України вирішувати проблеми їх діяльності, які висвітлила громадянська релігія. Громадянська релігія в Україні суттєво трансформувала як суспільно-релігійні, так і державно-релігійні відносини, створила унікальні суспільні умови для вирішення низки застарілих конфліктів у релігійній сфері та консолідації нації навколо вищих духовних і моральних цінностей. Громадянська релігія та Громадянська Церква Майдану зламали стереотипи щодо неможливості консолідації та конструктивного співробітництва різних релігійних деномінацій, показавши приклади співробітництва на Майдані та в зоні АТО мусульман і християн, іудеїв та буддистів.

Розглянуто проблеми та виклики, що постали перед релігійними інституціями України в післямайданний період, вирішення яких можливе в контексті громадянської релігії як потужного націєконсолідуючого фактору. Зокрема, перед християнськими церквами постала проблема визначення чіткої позиції щодо соціальних проблем, національно-патріотичного руху, що потребує оновлення соціального вчення багатьох Церков, оскільки паства багатьох із них виявилася розколотою щодо оцінки подій на Сході країни та АТО, а керівні органи перебувають на території країни-агресора.

Теологічним викликом для християнських конфесій є необхідність богословського осмислення подій Майдану, які віруючі сакралізували з самого початку протистояння народу й злочинної влади. «Богослов'я Майдану» є предметом політичної теології, своєрідного українського варіанту «теології визволення», яку намагаються створити богослови різних християнських конфесій після Майдану.

Наголошується, що досвід консолідації на Майдані різних релігійних організацій та феномен громадянської Церкви без конфесійних перепон актуалізував питання поглиблення міжконфесійного діалогу і співробітництва на якісно новому рівні, що є викликом для міжконфесійних громадських організацій, передусім ВРЦіРО. Водночас, післямайданні події загострили міжконфесійне протистояння УПЦ КП та УПЦ МП, яке вилилося в масовий перехід як окремих громадян, так і цілих парафій із юрисдикції МП до КП.

Показано, що в післямайданний період громадянська релігія мірою згасання суспільної кризи дещо відходить на периферію суспільного життя. Сфера активності громадянської релігії в умовах «мілітаризованого громадянського суспільства» консолідується на двох суспільно найважливіших напрямках: волонтерській роботі з постраждалими та тимчасово переміщеними особами, харитативній діяльності в зоні АТО, основою якої є волонтерство в армії та силових структурах, зокрема військове капеланство, яке докладно проаналізовано в підрозділі.

Підкреслюється, що демократична державна влада, легітимізована на Майдані громадянською релігією, має виробити конструктивну позицію щодо вирішення зазначених проблем, оскільки від цього залежить не лише майбутня конфесійна конфігурація релігійного поля країни, але й ступінь довіри народу до влади.

ВИСНОВКИ

Розв'язання поставлених у процесі дисертаційного дослідження мети й завдань дозволило зробити наступні узагальнюючі висновки:

1. Уперше у вітчизняному релігієзнавстві на основі комплексного аналізу широкого кола теоретичної літератури та документальних джерел, переважна більшість яких раніше не була об'єктом релігієзнавчого осмислення, здійснене цілісне дослідження розгортання феномену громадянської релігії в Україні у площині «держава – релігійні інституції – громадянське суспільство» та її виявів під час Помаранчевої революції, Революції Гідності та у постмайданний період.

2. Українська модель громадянської релігії не є спонтанним явищем, викликаним суспільно-політичною кризою, а виявляється феноменом розвитку державно-суспільно-релігійних відносин протягом всього періоду існування незалежної Української Держави. Фундаментом формування громадянської релігії в Україні є полірелігійність і поліконфесійність поліетнічного населення нашої країни, яке має історично сформований високий рівень релігійної толерантності та суспільної довіри до релігійних інституцій, що історично дистанційовані від влади й наближені до суспільства; партнерсько-симбіотична модель державно-церковних відносин, сформована на демократичному законодавстві, що гарантує всім релігійним організаціям рівні права і не надає преференцій жодній із них, зокрема щодо формування загальної суспільної ідеології; формування релігійної мережі незалежної України як складової громадянського суспільства, створення ефективних міжрелігійних і міжконфесійних громадських організацій, модеруючих взаємодію з органами державної влади й іншими сегментами громадянського суспільства.

3. Українська модель громадянського суспільства має дві форми – латентну (пасивну), коли вона виявляється імпліцитно в контексті державно-релігійно-суспільних взаємин, та активну, коли вона потужно маніфестує себе як націєконсолідуєчий феномен у часи суспільно-політичної кризи, коли виникає загроза існуванню суверенній українській державності. Однак це не означає, що в періоди пасивного існування громадянська релігія не виконує свої функції «совісті політичної нації». Можна припустити, що з подальшим розвитком громадянського суспільства, завершенням постмайданної національно-політичної самоідентифікації широких верств населення та економіко-політичного транзиту України виникне нова, проміжна між вказаними, форма вияву громадянської релігії в українському суспільстві, притаманна розвиненому демократичному суспільству.

4. Громадянська релігія в Україні є виявом «демократії прямої дії». Вона не створюється та не керується ані державою, ані політичними силами, ані релігійними інституціями, ані громадянськими об'єднаннями, принципово від них відмежовуючись, стоїть над конфесійними й етнічними перепонами, виконуючи націєконсолідуєчу функцію, легітимує і сакралізує ті форми та інститути державної влади й політичні постаті, що сприяють формуванню сильної суверенної української держави на національних аксіологічних засадах та історично сформованих духовних принципах.

5. Процеси формування громадянської релігії корелюються з процесами декомунізації суспільної свідомості, подоланням «соціальних травм», яких зазнало населення різних регіонів країни. За допомогою інструментів громадянської релігії в незалежній Україні відбулося повне зняття семіотичного дефіциту символізації

політичного простору культури, притаманного транзитному пострадянському суспільству, а також формування концепту нової суспільної реальності, засноване на ревізії знакових історичних подій, пантеону національних героїв, зміні геополітичної та культурної самоідентифікації соціуму в напрямі європейських цінностей тощо. В межах громадянської релігії реалізується нова символічна комунікація, яка дозволяє легітимізувати сучасний етап демократизації суспільства. Символи-дії (політичні ритуали) громадянської релігії не тільки стають органічною складовою процесу публічної комунікації, але й виступають потужним інструментом легітимації нового суспільного ладу. Ритуал у громадянській релігії виступає як метасоціальна мова, що виражає запити українського суспільства щодо транзитивної реальності: потребу у відчутті єдності й згуртованості нації, відчуття переваги над зовнішнім ворогом, бажання пишатися своєю країною, готовність підтримувати зміни. Політичні ритуали формують у суспільній свідомості єдину систему цінностей, конституюючи через громадянську релігію фрейм соціально-політичної ідентичності.

6. Громадянська релігія, таким чином, дає шанс розколотому українському суспільству консолідуватися на основі спільної причетності до національно-демократичних перетворень, подолати застарілі роз'єднуючі стереотипи суспільної свідомості в сфері політики та в міжконфесійних відносинах.

Основний зміст роботи відображено у таких публікаціях:

статті у наукових фахових виданнях:

1. Слубська А. Я. Соціалізація особистості віруючого в умовах трансформації суспільства / А. Я. Слубська // Науковий вісник Чернівецького університету: Збірник наукових праць. Випуск 462–463. Філософія. – Чернівці : Чернівецький нац. ун-т, 2009. – С. 209–212.

2. Слубська А. Я. Державно-церковні відносини: історична та сучасна ретроспекція / А. Я. Слубська // Релігія та соціум. Міжнародний часопис. – Чернівці: Чернівецький нац. ун-т, 2010. – № 2(4). – С. 190–194.

3. Слубська А. Я. Ісламський фактор у формуванні державно-конфесійних відносин в Україні / А. Я. Слубська // Українське релігієзнавство. Бюлетень Української Асоціації релігієзнавців інституту філософії імені Г.С. Сковороди НАН України. – 2012. – № 62–63. – С.230–137.

4. Слубська А. Я. Українська модель громадянської релігії / А. Я. Слубська // Гілея: науковий вісник. Збірник наукових праць / Гол.ред. В.М. Вашкевич. – К. : Вид-во «Гілея», 2016. – Вип. 112 (9). – С. 212–216.

Стаття в іноземному науковому виданні:

5. Слубська А. Я. Громадянська релігія як феномен українського постмайданного суспільства / А. Я. Слубська // Innovative Solutions in Modern Science. Scientific Journal No 6 (6), 2016. – Dubai – P. 52–64.

Статті у фахових виданнях з інших галузей науки:

6. Слубська А. Я. Роль наукових та громадських інституцій розвитку державно-церковних відносин в незалежній Україні / А. Я. Слубська // Наукові записки. Серія

«Історичне релігієзнавство». – Острого : Видавництво Національного університету «Острозька академія», 2011. – Випуск 4. – С. 181–191.

7. Слубська А. Я. Вектори взаємодії церкви, держави та громадянського суспільства України в роки незалежності / А. Я. Слубська // Наукові записки. Серія «Історичне релігієзнавство». – Острого : Видавництво Національного університету «Острозька академія», 2012. – Випуск 7. – С. 215–227.

Публікації в інших виданнях:

8. Слубська А. Я. Інституційний розвиток державно-церковних відносин в незалежній Україні: історико-релігієзнавчий аспект / А. Я. Слубська // Державно-конфесійні відносини в Україні: сучасний стан та тенденції розвитку / За ред. В.Д. Бондаренка та І.М. Мищака. – К. : Видавництво НПУ ім. М.П. Драгоманова, 2012. – С. 80–88.

9. Слубська А. Я. Громада як регулятор внутрішньо-конфесійних відносин / А. Я. Слубська // Матеріали студентської наукової конференції Чернівецького національного університету (10–11 травня 2007 р). Філософсько-педагогічні науки. – Чернівці : Рута, 2007. – С. 59–60.

10. Слубська А. Я. Громадянська церква та громадянська релігія: український контекст / А.Я. Слубська // Релігійна свобода: на перехресті епох, країн і культур. Науковий щорічник № 19. – За заг ред. проф. А.Колодного. – К. : УАР, 2015-16. – С. 101–103.

11. Слубська А. Я. Українські вияви громадянської релігії / А. Я. Слубська // Суспільство, держава і церква у спектрі міждисциплінарних досліджень: Зб. матеріалів всеукр. наук.-практ. конференції (Хмельницький, 9–10 вересня 2016 р.). – Хмельницький : ХНУ, 2016. – С.85–87.

АНОТАЦІЯ

Слубська А. Я. Громадянська релігія в українських реаліях: філософсько-релігієзнавчий аналіз. – Рукопис.

Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата філософських наук зі спеціальності 09.00.11 – релігієзнавство. – Національний педагогічний університет імені М. П. Драгоманова. – Київ, 2017.

У дисертації вперше в українському релігієзнавстві на основі комплексного аналізу широкого кола теоретичної літератури та документальних джерел, переважна більшість яких раніше не була об'єктом релігієзнавчого осмислення, здійснено цілісне дослідження розгортання феномену громадянської релігії в Україні у площині «держава – релігійні інституції – громадянське суспільство» та її виявів під час Помаранчевої революції та Революції Гідності.

Доведено, що українська модель громадянської релігії не є спонтанним явищем, викликаним суспільно-політичною кризою, а виявляється феноменом розвитку державно-суспільно-релігійних відносин протягом всього існування незалежної держави. Її фундаментом є полірелігійність та поліконфесійність поліетнічного населення країни, яке має історично зумовлений високий рівень релігійної толерантності та суспільної довіри до релігійних інституцій, які історично дистанційовані від влади й наближені до суспільства; партнерсько-симбіотична модель державно-церковних відносин, сформована на демократичному

законодавстві, що гарантує всім релігійним організаціям рівні права і не надає преференцій жодній з них, зокрема щодо формування загальної суспільної ідеології; формування релігійної мережі незалежної України як складової громадянського суспільства, створення ефективних міжрелігійних і міжконфесійних громадських організацій, модеруючих взаємодію з органами державної влади й іншими сегментами громадянського суспільства.

Громадянська релігія в Україні є виявом «демократії прямої дії». Вона не створюється та не керується ані державою, ані політичними силами, ані релігійними інституціями, ані громадянськими об'єднаннями, принципово від них відмежовуючись, стоїть над конфесійними й етнічними перегородками, виконуючи націєконсолідуючу функцію, легітиміє та сакралізує ті форми та інститути державної влади й політичні постаті, що сприяють формуванню сильної суверенної української держави на національних аксіологічних засадах та історично сформованих духовних принципах.

Громадянська релігія реалізується через нову символічну комунікацію, яка легітимізує сучасний етап демократизації суспільства. Її політичні ритуали формують в суспільній свідомості єдину систему цінностей, конституюючи через громадянську релігію фрейм соціально-політичної ідентичності. Це дає шанс розколотому українському суспільству консолідуватися на основі спільної причетності до національно-демократичних перетворень, подолати застарілі роз'єднуючі стереотипи суспільної свідомості в політиці й міжконфесійних відносинах.

Ключові слова: державно-конфесійні відносини, громадянське суспільство, громадянська релігія, громадянська церква, Революція Гідності, трансформації.

АННОТАЦІЯ

Службская А. Я. Гражданская религия в украинских реалиях: философско-религиоведческий анализ. - Рукопись.

Диссертация на соискание ученой степени кандидата философских наук по специальности 09.00.11 – религиоведение. – Национальный педагогический университет имени М. П. Драгоманова. – Киев, 2017.

В диссертации впервые в украинском религиоведении на основе комплексного анализа широкого круга теоретической литературы и документальных источников, большинство из которых ранее не было объектом религиоведческого осмысления, осуществлено целостное исследование разворачивания феномена гражданской религии в Украине в плоскости «государство – религиозные институты – гражданское общество» и ее проявлений во время Оранжевой революции и Революции Достоинства.

Доказано, что украинская модель гражданской религии – не спонтанное явление, вызванное общественно-политическим кризисом, а феномен развития государственно-общественно-религиозных отношений на протяжении всего существования независимого государства. Ее фундаментом является полирелигиозность и поликонфессиональность полиэтнического населения страны, демонстрирующего исторически обусловленный высокий уровень религиозной толерантности и общественного доверия к религиозным институтам, которые исторически дистанцированы от власти и приближены к обществу; партнерско-симбиотическая модель государственно-церковных отношений, сформированная на

демократическом законодательстве, гарантирует всем религиозным организациям равные права и не предоставляет преференций ни одной из них, в частности по формированию общей общественной идеологии; формирование религиозной сети независимой Украины как составляющей гражданского общества, создание эффективных межрелигиозных и межконфессиональных общественных организаций, модеризирующих отношения с органами государственной власти и другими сегментами гражданского общества.

Гражданская религия в Украине рассматривается как проявление «демократии прямого действия», которое не создается и не управляется ни государством, ни политическими силами, ни религиозными институтами, ни гражданскими объединениями, принципиально от них отграничиваясь, стоит над конфессиональными и этническими преградами, выполняя нацiekонсолидирующую функцию, легитимизирует и сакрализует формы и институты государственной власти и политические фигуры, способствующие формированию сильного суверенного украинского государства на национальных аксиологических принципах и исторически сложившемся духовном фундаменте.

Доказано, что гражданская религия реализуется через новую символическую коммуникацию, легитимизирующую современный этап демократизации общества. Ее политические ритуалы формируют в общественном сознании единую систему ценностей, конституируя через гражданскую религию новый фрейм социально-политической идентичности. Это дает шанс консолидировать расколотое украинское общество на основе сопричастности к национально-демократическим преобразованиям, преодолеть устаревшие разъединяющие стереотипы общественного сознания в политике и межконфессиональных отношениях.

Ключевые слова: государственно-конфессиональные отношения, гражданское общество, гражданская религия, гражданская церковь, Революция Достоинства, трансформации.

SUMMARY

Slubska A.J. Civil religion in the Ukrainian realities: philosophic and religious analysis. – Manuscript.

Thesis submitted for the Candidate Degree in Philosophy (PhD) in speciality 09.00.11. – Religious Studies. – National Pedagogical Dragomanov University. – Kyiv, 2017.

Dissertation develops the complete research of the civil religion phenomenon in the “state – religion institutions – civil society” level during The Orange Revolution and The Revolution of Dignity based on a wide range of theoretical literature and documental resources most of which were never taken as an object of religious studies.

It has been proved that Ukrainian model of the civil religion is not a spontaneous phenomenon raised by the civil and political crisis but the phenomenon of developing state-civil-religious relationships during the whole history of independent state existence. It's base on polyreligious and polyconfessionality of the polyethnical population of the country demonstrating historically determined level of high religion tolerance and civil trust in religious institutions which were never close to political power and were close to the society.

Civil religion in Ukraine is being considered as the manifestation of the “democracy of straight action” which is not created or controlled either by the government and political powers or civil associations, and being separated from those mentioned above, stands

above confessional and ethnic borders, carrying out consolidation function, legitimizing and sacralizing state institutions and politicians who develop powerful independent Ukrainian state.

In dissertation it has been proved that civil religion manifests through the new symbolic communication legitimizing the new stage of democratization of the society.

Key words: state-confessional relations, civil society, civil religion, civil church, the Revolution of Dignity, transformations.